

Ekonomide Lokomotif Güç: İktisadi Devlet Teşekkülleri (1940-1945)

Locomotive Power in the Economy: Public Economic Enterprises (1940-1945)

Uğur UÇAR¹

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı, Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin sanayileşme sürecinde önemli bir yere sahip olan İktisadi Devlet Teşekküllerinin (İDT) kuruluş sürecini, ekonomik bağlamını ve faaliyetlerini sayısal verilerle açıklamak ve bu kuruluşların önemini ortaya çıkarmaktır. Bunlara ek olarak bu teşekküllerin hangi sektörlerde faaliyet gösterdiğini ve bu sektörlerdeki üretim, istihdam ve yatırımlara katkılarını incelemek bir diğer amaçtır.

Tasarım/Yöntem: Araştırma ele alınırken öncelikle tarih biliminin birinci el kaynaklarından olan arşiv belgelerinden istifade edilmiştir. Bununla birlikte belirlenen tarihler arasındaki döneme ait veriler ulusal basın taranarak veri toplama işlemi gerçekleştirilmiştir. Son olarak konu ile bağlantılı telif ve tetkik eserlerden istifade edilmiştir. Çalışma, doküman analizi şeklinde yapılmış, elde edilen veriler analiz edilerek metin oluşturulmuştur.

Bulgular: İktisadi Devlet Teşekkülleri, 1930'lu yılların başında sermaye, müteşebbis, bilgi ve teknik uzman eksikliği ile alt yapı sorunları gibi sebeplerden dolayı özellikle sanayi alanında devletin ekonomiye müdahale etmesi sonucunda kurulmuşlardır. İDT'ler devletin toplumsal alandaki görevlerinden olan halkın refah seviyesinin artırılması sorumluluğunu yerine getirmek ve bunun gerçekleşmesi için gerekli koşulların oluşmasında önemli bir role sahiptir. Ayrıca bu kurumlar kalkınma dönemindeki Türkiye ekonomisine olumlu ve yapıcı bir etki ile katkıda bulunarak özellikle kalkınmaya ve teknolojik ilerlemeye öncülük etmiştir. Konunun özelinde ise İkinci Dünya Savaşı yıllarında İDT'ler, Türkiye ekonomisinin istikrarını korumada ve savaşın olumsuz etkilerini hafifletmede önemli rol oynamıştır.

Sınırlılıklar: Çalışmanın en önemli sınırlılığı belirli bir zaman dilimini (1940-1945) ele almasıdır. Bu sınırlandırılmaya gidilmesinin sebebi ise özellikle Devletçilik politikasının hayata geçirilmesiyle birlikte kurulan ilk İDT'lerin İkinci Dünya Savaşı gibi olağanüstü bir dönemdeki faaliyetlerinin ele alınması düşüncesidir. Özellikle 1945 yılından sonraki süreçte küresel dünyada Devletçilik politikasının benimsenmesinde bir yavaşlama söz konusudur. Bundan dolayı çalışma ele alınırken bu çerçevede bir yol izlenmiştir.

Özgünlük/Değer: Çalışmayı özgün kılan en önemli özellik birinci el arşiv kaynaklarının kullanılmasıdır. Bir diğer özgün değer ise konunun tarih bilimi bağlamında ve dönemsel olarak ele alınmasıdır. Daha önce ele alınan çalışmalar genellikle bu kurumların özelleştirmelerini konu edinip iktisat biliminde ele alırken, bu çalışma doğrudan İDT faaliyetlerine değinmektedir.

Anahtar Kelimeler: İktisadi Devlet Teşekkülleri, KİT, Devletçilik, Cumhuriyet Dönemi, Sümerbank ve Etibank.

Abstract

Purpose: The aim of this study is to explain the establishment process, economic context and activities of State Economic Enterprises (IDT), which had an important place in the industrialization process of Turkey in the first years of the Republic, with numerical data and to reveal the importance of these organizations. In addition to these, another aim is to examine the sectors in which these organizations operate and their contributions to production, employment and investments in these sectors.

Design/Methodology: While discussing the research, first of all, archival documents, which are one of the first-hand sources of historical science, were used. In addition, the data for the period between the specified dates were scanned by the national press and data collection was carried out. Finally, copyrights and research works related to the subject were used. The study was carried out in the form of document analysis, and the text was created by analyzing the data obtained.

Findings: Economic State Enterprises were established in the early 1930s as a result of the state's intervention in the economy, especially in the field of industry, due to reasons such as lack of capital, entrepreneurs, knowledge and technical experts and infrastructure problems. Public Economic Enterprises have an important role in fulfilling the responsibility of increasing the welfare level of the people, which is one of the duties of the state in the social field, and in creating the necessary conditions for this to happen. In addition, these institutions have contributed to the Turkish economy in the development period with a positive and constructive impact, especially leading to development and technological progress. In particular, during the Second World War, IDTs were instrumental in maintaining the stability of the Turkish economy and mitigating the negative effects of the war.

Limitations: The most important limitation of the study is that it deals with a specific time period (1940-1945). The reason for this restriction is the idea of addressing the activities of the first Public Economic Enterprises, which were established especially with the implementation of the Statism policy, in an extraordinary period such as the Second World War. Especially in the period after 1945, there has been a slowdown in the adoption of the policy of Statism in the global world. Therefore, while handling the study, a way was followed within this framework.

Originality/Value: The most important feature that makes the study unique is the use of first-hand archive sources. Another unique value is that the subject is handled in the context of historical science and periodically. While the previous studies generally deal with the privatization of these institutions and deal with them in economics, this study directly touches on the activities of the Public Economic Enterprises.

Keywords: Public Economic Enterprises, KİT, Statism, Republic Period, Sümerbank and Etibank.

¹ Öğr. Gör. Dr., Bayburt Üniversitesi, Aydıntepe MYO, Ortak Dersler Bölümü, ugurucar@bayburt.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4409-2627

1. GİRİŞ

Tarih boyunca iktisadi hayatta rol almamış bir devleti tasavvur etmek güçtür (Akşam Gazetesi, 4 Şubat 1940: 5). Şöyle ki; devletler güçlerini sadece dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı bir savunma aracı olarak ya da içeride güvenliği sağlayacak bir düzen unsuru olarak kullanıldığı hallerde bile devlet, iktisadi bir görev görmektedir (Eroğlu, 1988: 834-836). İktisadi hayatın çerçevesini iktisat dışı unsurlarla sağlamamak şeklinde başlayan devlet payı, zamanla bu hayatın içine de nüfuz etmiş, millî sınırlar için iktisadi hayatın temel şartlarını sağlama aşamasından geçerek, müdahalelere ve nihayet bazı hallerde iktisadi faaliyetin sadece devlet eliyle görüldüğü safhaya ulaşmıştır (Soysal, 1957: 26).

Cumhuriyet rejiminin benimsenmesiyle birlikte devlet bürokrasisinde Osmanlı Devleti'nin izleri görülmektedir. 20. yüzyılın başlarında Osmanlı bürokrasisi ise rasyonelleşmemiş ve kurumsallaşmamış olan monarşiye dayalı bir sistemdi. Bu kurumsal yapı sivil inisiyatifin, doğal olarak da girişimci sınıfın oluşmasını engellemiştir (Mardin, 1991: 206-223). Bundan dolayı Cumhuriyet'in ilk yıllarında ekonomik ilişkileri geliştirecek ve bu alana öncülük edecek ulusal bir girişimci sınıf bulunmamaktadır (Kalağan, 2010: 89-90). Bu durum ekonomik ve sosyal hayattaki gelişmelerin devlet kontrolünde bir plan çerçevesinde gerçekleşmesi düşüncesinin kabul görmesine öncülük etmiştir (Ağaoğlu, 1933: 48-51). Yaşanan bu gelişmeler millî iktisadın önemli araçlarından olan büyük sanayi kuruluşu, banka, ulaştırma ve dış ticaret gibi alanlarda devletin etkin rol almasına sebep olmuştur (Tekeli ve İlkin, 1982: 85-86).

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde kurucu kadro, askeri zaferleri ekonomik bağımsızlığın sağlanmasıyla taçlandırmak istemekte ve bunu vazgeçilmez bir ilke olarak görmektedir. Bu durumun gerçekleşmesinin yolu ise sanayileşmeden geçmektedir (Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/1456-40-5). 1930'lu yıllara kadar sanayileşme ile birlikte ekonomik gelişmenin özel teşebbüs ile gerçekleşme düşüncesi yaygındır. Bu politikada devlete uygun görülen rol ise devletin özel kesimin koruyuculuğunu üstlenmesidir (Son Posta Gazetesi, 26 Ekim 1931: 3). Ancak 1930'lu yılların başında meydana gelen iç ve dış gelişmeler küresel dünyada olduğu gibi Türkiye'yi de ekonomik buhrana sürüklemiştir (Buluş, 2015: 81-82). Yeni kurulmuş olan Cumhuriyet rejiminde buhrandan çıkışın formülü ise devlet eliyle hızlı bir sanayileşme ile gerçekleştirilebileceği düşüncesi yaygın olarak benimsenmiştir (Milliyet Gazetesi, 9 Kasım 1933: 1). Böylece 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren Türkiye'de devlet müdahalesine dayalı yeni ekonomik politika arayışlarına gidilmiştir (BCA, 490-1-0-0/226-894-1). Bahse konu olan bu dönemde hem siyasal ve ekonomik hem de toplumsal ve kültürel alanda modern ulus-devlet oluşturma düşüncesi hakimdir (Varlı, 2012: 168). Bunun sonucunda planlı devletçi model benimsenmiş ve bu uygulamanın öngördüğü politikalar İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına (1939) kadar büyük ölçüde uygulanmıştır (Pamuk, 2015: 224-228). İşte Türkiye'de Devletçilik politikasının en önemli araçları olan İDT bu dönemde kurulmaya başlanmıştır (Boratav, 2006: 139-140). Devlet İDT aracılığı ile kalkınma ve sosyal adalet politikasını hayata geçirmiştir (Bengül, 1962: 20). Bu uygulamanın altında yatan temel düşünce ise ulus-devlet anlayışıdır. Devletin halk için mal ve hizmet üretmesi ise onun toplumsal yönü olan Halkçılık ilkesinin bir sonucudur.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye'nin sanayileşme sürecinin başlangıcında devlet işletmeciliği modeli kapsamında hayata geçirilen İDT, özellikle 20. yüzyılın ikinci çeyreğinde (1930-1950) Türk ekonomisi içinde önemli yere sahiptir (Akşam Gazetesi, 16 Nisan 1947: 2). Hem gelişmiş hem de gelişme aşamasında olan birçok ülkede yaygın bir şekilde görülen İDT, devletin iktisadi alana müdahale etme düşüncesinin bir gereği olarak oluşturulmuş ve özellikle de 1900'lü yıllarda büyük önem kazanmış kuruluşlardır (Korkut, 2007: 6). Genel olarak ele alındığı takdirde, dünyanın birçok ülkesinde devletlerin ekonomik hayata dahil olmaları ve iktisadi teşebbüslerde bulunmaları farklı nedenlere dayanmaktadır (BCA 30-1-0-0/16-90-2). Bu durumun en önemli sebebi ise ülkelerin siyasi sistemlerine, gelişmişlik düzeylerine ve belirlenen amaçlarına göre farklılıklarının bulunmasıdır. Bundan dolayı İDT kuruluş amaçları her ülkede farklılık göstermektedir.

Bunun yanı sıra tarihi süreç içerisinde parlamento mekanizmasının oluşmasıyla birlikte demokratik yönetim anlayışı, genellikle yönetenlerin her türlü aksiyon ve faaliyetlerinin halkın denetimine açık olmasını da beraberinde getirmiştir (Sharkansky, 1991: 5-7). Halk adına denetim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi işlevi başlangıçta parlamentoların en önemli icraatını oluştursa da zamanla parlamentoların faaliyet alanlarının genişlemesi sonucunda her alanda olduğu gibi denetim

alanında da uzmanlaşmış yapılaraya gereksinim duyulmuştur (Selimoğlu ve Göktepe, 2007: 20-21). Bunun üzerine dünyada yüksek denetim kurumları kurulmuş ve bu kurumlar hemen her ülkede devlet mekanizmalarının önemli ve vazgeçilmez birer parçası haline gelmiştir (Dewar, 1985: 10-13). Türkiye’de de 1938 yılında İDT denetimi için Umumi Murakabe Heyeti adında Yüksek Denetleme Kurulu (YDK) kurulmuştur (Resmî Gazete, 4 Temmuz 1938: Sayı 3950, Kanun No: 3460). Heyetin üye sayısı Bakanlar Kurulu tarafından belirlenmiştir (BCA, 30-18-1-2/84-85-15; BCA, 30-18-1-2/97-120-15; BCA, 30-18-1-2/102-47-13; BCA, 30-10-0-0/166-157-1; BCA, 30-18-1-2/83-37-11).

Devletin faaliyet alanına paralel olarak kamu hizmetleri de artmaktadır. Yönetimin görevlerinden olan denetim, devlet mekanizmasının var olan durumunun süreklilik elde etmesine önemli katkılar sunmaktadır (Karahana, 2020: 248). İşlevsel bir mali yönetimin sağlıklı şekilde yürütülebilmesi için faaliyetlerin denetlenebilir olması hayati öneme sahiptir (Demir, 2006: 271-272). Bundan dolayı denetim, kamu yönetimine önemli bilgiler sağlayarak yönetime yol göstermenin yanı sıra yönetimin hukuka uygun, verimli, etkili, kaliteli ve birbiri ile uyumlu olarak işleminde önemli bir yere sahiptir (Doğan, 2015: 108). Ayrıca kamu yönetiminin denetimi, demokrasinin gereği olarak hukuk devletinin olmazsa olmazları arasındadır.

Ekonomide devlet müdahalesinin temel nedeni; özel teşebbüsün yetersiz olduğu alanlarda belirlenen amaçların ulusal düzeyde kabul görmesi ve belirlenen programın belirlenen süreler içinde hayata geçirilmesi için kamu yönetiminin kalkınma planlarını daha etkin bir şekilde uygulanmasıdır (Akdoğan, 2009: 84). Bununla birlikte yatırımlar için gerekli olan kaynakların sağlanmasında da kamu yönetimine önemli görevler düşmektedir. Bu durumda devletin, finansmanın ve riskin büyük bölümünü veya tamamının yönetimini belirli bir kesime bırakması yerine devletin doğrudan teşebbüse girişmesi daha rasyonel bir adım olarak görülmüştür (Akgüç, 1991: 76-79). Devletin doğrudan teşebbüs faaliyetlerine başlamasını gerektiren şartlar böylelikle kamu sektörünün bu görevi üstlenmesine yol açmıştır.

2. İKTİSADİ DEVLET TEŞEKKÜLLERİNİN TANIMI VE KURULUŞ NEDENLERİ

İDT kavramı, genelde kamu kaynaklarını kullanmak suretiyle işletmecilik faaliyeti yapan kuruluşları ifade etmek için kullanılmaktadır (Duran, 1967: 34). Bu kuruluşlar 20. yüzyılda devletin ekonomik fonksiyonlarının artmasına paralel olarak önemli artış göstermişlerdir. 1929 yılı sonundan itibaren Batı ülkelerinde olduğu gibi devletin yoğun bir şekilde işletmecilik faaliyetlerine girmesiyle başlayan bu dönem Devletçilik dönemi veya Devletçilik yılları olarak adlandırılmaktadır (Özelmas, 1955: 74-75; Tekinsoy, 2020: 282-283). Bu durum kavram farklılığı sorununu da beraberinde getirmiştir. İDT kavramı tarihsel gelişiminde sermayesinin tamamı devlet tarafından verilmek suretiyle kurulan ve 3460 sayılı kanuna tâbi tutulan ve kendi kanunlarında yazılı bulunan teşebbüsler “İktisadi Devlet Teşekkülü” olarak tanımlanmıştır (2007 Kamu İşletmeleri Raporu: 2008: 1; Doğan, 2020: 299-300). Aynı kanunda bu teşekküllerin, hükmi şahsiyeti haiz, idari ve mali muhtariyete sahip, mesuliyetlerinin sermayeleriyle sınırlı olduğu hükmüne de yer verilmektedir (Akşam Gazetesi, 14 Kasım 1945:3; Durdu, 2017: 797).

İDT, “*sermayesinin tamamı devlete ait, iktisadi alanda ticari esaslara göre faaliyet göstermek üzere kanunla kurulan kamu iktisadi teşebbüsü*” olarak ifade edilmektedir. Kamu iktisadi kuruluşu: “*sermayesinin tamamı devlete ait olan ve tekel niteliğindeki mallar ile temel mal ve hizmet üretmek ve pazarlamak üzere kanunla kurulan, kamu hizmeti niteliği ağır basan kamu iktisadi teşebbüsleridir*” (Resmî Gazete 18199 (22 Ekim 1983), Kanun No: 2929). Bu tanımlamalarda İDT ile KİT kavramının aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. İDT, kapitalist sistem içerisinde devletlerin toplumsal sorumluluğunu yerine getirmek ve toplum adına ihtiyaç duyulan yatırımları yapabilmek için gerekli bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Kuruluşun esasında ise devletin, mal ve hizmet arzını sağlamak üzere gündeme aldığı bir uygulamadır (Eren ve Şimşek, 2022: 341). Genel olarak değerlendirildiğinde ise İDT, 20. yüzyılın özellikle ilk yarısında ortaya çıkan mali sorunları aşma aracı olarak hayata geçirilmiş kurumlardır.

İDT küresel dünyada olduğu gibi Türkiye’de de toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlarla kurulmuş ve genel ekonomi içindeki önem ve ağırlığını aynı nedenlere dayalı olarak sürdürmüştür (1975 Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve İştirakleri Yıllığı, 1975:15-16). Siyasi ve ekonomik yönetim sistemi ne olursa olsun, her ülkede az veya çok sayıda bulunan bu kuruluşlar Türkiye’de esas itibariyle iktisadi alanda

ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır (1990 Kamu İktisadi Teşebbüsleri Genel Raporu, 1992: 2). Türkiye’de İDT’lerin kuruluşu Osmanlı Devleti’ne dayanmaktadır (Arslantürk, 2022: 94). 19. yüzyılda yünlü dokumada Feshane Fabrikası ve İzmit Fabrikası, deri sanayiinde Beykoz Teçhizatı Askeri Fabrikası, pamuklu dokumada Zeytinburnu Fabrikası, denizyolu işletmeciliğinde Fevaidi Osmaniye, kadife ve ipekli dokumada Hereke Fabrikası bahse konu olan kuruluşlardan birkaçıdır (Sağlam, 1967: 6-7). Bununla birlikte İDT’lerin yaygınlaşması Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir (Özmen, 1967: 128-130). İDT’lerin kurulması özellikle 1930’lu yıllardan itibaren hızlanmıştır (Kepenek, 1993: 18-19). Şöyle ki devlet tarafından yönetilen teşebbüslerin endüstriyel kuruluşları içerisindeki payı 1932 yılında %2,1 iken bu oran 1940 yılında %10’a ulaşmıştır (Kuntbay, 1981: 16).

1930’lu yıllarda meydana gelen dış ve iç gelişmeler devlet eliyle kalkınmanın gerekliliğini gündeme getirmiştir. Dış gelişmelerin başında 1929 Dünya Ekonomik Buhranı gelmektedir (Acar, 1989: 3). İç gelişmeler ise şu şekilde özetlenebilir: ekonomik buhranın derinleşmesiyle birlikte halkın kamu yöneticilerine olan güvenin azalması ve bu durumun iktidarı olumsuz etkilemesi; yeni kurulan siyasi rejim yönetiminin günün koşullarına uygun olan ve modern diye tabir edilen sanayii sistemini dizayn etmek istemesi ve özel teşebbüsün bunu gerçekleştirecek alt yapıya sahip olamaması; yerli üreticilerin kriz ortamında kendisine sunulan imkânlar ile tüketiciden alışılmışın dışında kâr etme düşüncesi ve kısa sürede daha fazla kazanç getiren alanlara yönelmesidir (Baklacioğlu, 1976: 3-10, Köseoğlu, 2005: 5). Devletin ekonomiye müdahalesinin bir diğer sebebi ise yüksek koruma sonucu oluşan rantın denetim altına alınmasını sağlamaktır (Akalın, 1981: 336). Böylece iç ve dış faktörlerin etkisiyle İDT, devletin ulusal ekonomide etkin bir rol ile ekonomiye yön vererek halkın refah seviyesinin artırılması düşüncesiyle Devletçilik politikasının ürünleri olarak oluşturulmuştur (Ulus Gazetesi, 19 Kasım 1946: 5).

İDT’lerin kuruluşunda başta ekonomik olmak üzere siyasal, askeri, toplumsal, kültürel, doğal kaynakları rasyonel kullanmak, özellikle ekonomik alanda gelişimi başlatmak/hızlandırmak, her alanda teknolojik gelişme sağlamak gibi sebepler etkili olmuştur (Aysan ve Özmen, 1981: 14-15). Bunun yanı sıra stratejik amaç kapsamında İDT aracılığıyla çeşitli mal ve hizmetler üretilerek devletlerin ekonomik bağımsızlığına katkı sağlaması düşüncesi de bu yapıların kurulmasında etkili olmuştur (Sağlam, 1980: 1-2). İdeolojik amaç çerçevesinde devletler, yönetim sistemlerini ve ideolojik düşünce yapılarını desteklemek amacıyla mal ve hizmet üretimi yapabilmektedir (Vural ve Teyyare, 2011: 73). Ancak özellikle Türkiye gibi gelişme aşamasında olan ülkelerde ise sermaye birikiminin yetersiz olması sebebiyle var olan kaynakları etkili kullanmak amacıyla devlet bu rolü üstlenmiştir (Dura, 2006: 25).

Karma ekonomi modelinde bu kurumlar dönemin şartları gereği genişleyen bir devlet sermayesi hareketini oluşturmuşlardır (Ceylan ve Vergiliel, 1989: 1-5). Bu hareket millî ekonomide özel sermayenin ve özel teşebbüsün yetersizliğinden doğan boşluğu telafi etmek ve bireyin yapamadığını devlet eliyle yaparak Türkiye ekonomisini millî refahın ve millî güvenliğin ihtiyaçlarını hızlı bir şekilde karşılamak için oluşturulmuştur (Tan Gazetesi, 11 Mayıs 1938: 10). Ayrıca İDT millî ekonominin hızlı bir şekilde gelişmesi için ihtiyaç duyulan ve özel teşebbüsün, bütün teşvik araçlarına rağmen giremediği zor gelişen ve dar boğazlar yaratan alanlara müessir bir teşebbüs olarak girmiştir (BCA, 30-1-0-0/16-90-2).

Türkiye’de kalkınmanın sağlanmasında özel teşebbüsün lokomotif olması ile devletin özel sektöre destek verme düşüncesi yaygın olarak benimsenmiştir. Bu düşüncenin Cumhuriyet döneminde uygulamaya dönüşmesi ise 1930’lu yılların başına kadar gitmektedir. Ancak müteşebbisin yeterli mali kaynaklara sahip olamaması, alt yapı sorunları, kalifiyeli personelin yetersizliği ve Dünya’yı saran 1929 ekonomik buhranının etkileri gibi nedenler uygulanan ekonomik politikadan arzulanan olumlu sonuçların alınmasını engellemiştir. Bu durum, uzun süren savaştan yorgun düşen halkta bitkinliğin ve yakınmaların artmasına sebep olmuştur. Tüm bu gelişmeler yeni bir ekonomik modelin uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Bu modelin esası ise devletin kuracağı teşebbüsler aracılığıyla ekonomide daha aktif rol almasından geçmektedir. Böylece İDT’lerin kuruluş sebepleri için zemin oluşmuştur (1992 Kamu İktisadi Teşebbüsleri Genel Raporu, 1994: 6). Sermayesinin tamamı devlet tarafından verilmek suretiyle Etibank, Sümerbank, Toprak Mahsulleri Ofisi, Ziraat Bankası, Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu ile Zirai Donatım Kurumu 1938 yılında İDT olarak kabul edilmiştir (Akşam Gazetesi, 19 Kasım 1946: 2).

Devletçilik politikasının ilk dönemleri olan 1930-1940 yılları arasında İDT uygulamasının hayata geçirilmesiyle birlikte Türkiye ekonomisi parlak bir dönem yaşamıştır. Özellikle Cumhuriyet'in ilanından sonra İDT aracılığıyla ekonomideki durgunluk aşılmaya çalışılmış, ancak tam anlamıyla bu anlayışta hedefe ulaşılamamıştır. 1940-1945 yılları arasında ise bir önceki dönemde yaşanan hareketlilik yerini durağanlığa bırakmıştır. Bu dönem millî gelir artış oranının düşüş yaşadığı ve yatımların azaldığı bir zaman dilimidir. Bu durumun yaşanmasındaki en önemli sebep ise İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomi üzerindeki etkileridir (Kılıçbay, 1994:101). Bununla birlikte ekonomik göstergelerin ve izlenen iktisat politikalarının şekillendirdiği 1930-1950 yılları arasında İDT'ler Türkiye ekonomisinde önemli yere sahiptir. Bu dönemde İDT'lerin temel görevleri, ana sanayi kuruluşlarının kurulması, sermaye birikiminin oluşturulması ve yeni teknolojilerin geliştirilmesi olarak belirlenmiştir (Baran, 1990: 20).

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte küresel dünyada yeni politikalar hayata geçirilmeye başlanmıştır. Türkiye'de de 1945'ten sonra izlenen iktisadi politikada Devletçilik eğilimi yavaş yavaş gerilemeye ve hkmette devletin İDT alanındaki faaliyetlerini daraltmaya başlamıştır. Bu durumu desteklemek gerekirse; önceden büyük kaynaklarla kurulan ve her geçen gün büyük mağazalar halini alan Yerli Mallar Pazarları mağazaları kapatılmaya, Sümerbank'ın faaliyetleri sınırlanmaya başlanmıştır. şöyle ki hkmet 1950 seçimleri öncesinde Devletçiliğin nemi kalmadığından söz etmeye başlamıştır (zdemir, 1994: 31). Bu bilgiler çerçevesinde konunun sınırlılığı belirlenmiş ve bu yönde bir yol haritası çizilmiştir. Özellikle 1940-1945 yılları arasının tercih edilmesi ise İkinci Dünya Savaşı yılları gibi bir zor dönemde İDT'lerin etkinliğinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

3. İKTİSADİ DEVLET TEŞEKKÜLLERİNİN FAALİYETLERİ (1940-1945)

İDT'lerin müşterek vasfı, bunların birçok işletmeleri bünyelerinde toplaması, başka bir ifade ile teşekküllerden her birinin birçok şubelerinin veya müstakil tüzel kişiliğe sahip işletmelerin bir araya toplanması ve bu toplanmanın belirli bir işletme grubuna ait olmayıp bankacılık, madencilik, sanayii, zirai üretim ve toprak mahsullerinin satış ve dağıtımı gibi geniş iktisadi faaliyet sahalarına sahip olmasından ileri gelmektedir (BCA, 37-10-0-0/12-0-0). Öte yandan İDT'lerden bazıları kömür, demir, bakır, kükürt, kğit, afyon, şeker gibi muhtelif alanlarda da fiili olarak faaliyet göstermektedir (BCA, 37-10-0-0/13-0-0). Bu bakımdan İDT'lerden her birinin büyük işletme vasfına haiz olduğunu ve bu teşekküllerin ülke ekonomisi açısından birçok faydayı da beraberinde getirdiğini ifade etmek yerinde olacaktır.

Bahse konu olan bu kurumların mahiyetlerinden ve kanunda belirlenen idare sisteminden doğan iş programları esasına istinaden uzaktan idare ve kontrol vazifesini yerine getirmelerini temin edecek şekilde teőkilatlanmaları ve bir taraftan kurulacak yeni işletmelere ait inceleme ve hazırlıklar öte yandan da mevcut işletmelerin genel ve ortak konuları ile işletmeler faaliyetini iş programları aracılığı ile tanzim, takip ve kontrol etmeleri gereklidir (BCA, 37-10-0-0/13-0-0). Bu gereklilikten dolayı Umumi Murakabe Heyeti adında YDK oluşturulmuştur. YDK aracılığıyla kamu adına faaliyet gösteren İDT denetlenmiş ve böylece kaynakların doğru yönde kullanılmasına katkıda bulunulmuştur. Bu başlık altında İDT faaliyetleri arşiv belgeleri işığında ele alınacaktır. Böylece bu kurumların Türkiye açısından önemi ortaya konulacaktır. İlk olarak bu kurumların satın alım faaliyetleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: 1940-1945 Yılları Arası İDT Alım Faaliyetleri (Lira).

İDT	1940	1941	1942	1943	1944	1945	Toplam
Sümerbank Fabrikaları	27.318.000	40.010.147	85.818.314	237.495.869	327.547.199	331.170.212	1.049.358.000
Etibank Fabrikaları	13.341.000	16.472.123	28.151.211	57.495.431	68.225.511	63.596.477	247.280.000
Ziraat İşletmeleri Kurumu	445.000	1.020.229	2.923.557	4.940.110	5.944.335	6.603.483	21.875.000
Toprak Mahsulleri Ofisi	12.835.000	60.708.473	201.244.568	136.917.067	338.493.537	141.548.103	891.745.000
Malatya Bez	3.381.000	3.754.111	5.182.153	6.709.198	11.264.333	13.279.393	43.569.000

Fabrikası							
Şeker Fabrikaları Müessesesi	7.921.000	9.709.123	26.048.329	41.721.527	38.564.487	38.436.485	162.399.000
Ziraat Bankası Pamuk Müessesesi	193.000	475.247	1.028.534	1.137.591	680.353	125.650	3.638.000
Yerli Ürünler Fabrikası	2.676.000	4.895.183	4.982.186	718.27	3.833.143	5.193.194	22.297.000
Toplam	68.110.000	137.043.201	355.376.522	487.132.715	794.550.167	599.950.881	2.442.161.000

Kaynak: BCA, 37-10-0/13-0-0

İDT topluluğunun 6 yıllık satın alımları verilerden de anlaşılacağı üzere önemli bir yere sahiptir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü bu yıllarda İDT ülke ekonomisi açısından önemli faaliyetleri üstlendiği görülmektedir. Bundan dolayı savaş yıllarında bile İDT kendilerine verilen görevleri yerine getirmiş ve deyim yerinde ise ekonomik anlamda Türkiye'nin lokomotifini olmuşlardır. Özellikle gıda dışı alanlarda düzenli olarak bir artış kaydedilmiş ve dokuma alanında istikrar sağlanmıştır. Böylece halkın temel ihtiyaçlara ulaşmasına katkı sağlanmıştır.

Tablo 2: 1940-1945 Yılları Arası İDT Tarafından Alım Yapılan Ürünler

Ürün	Ölçü	1940	1941	1942	1943	1944	1945	Toplam
Pamuk	Ton	17.926	17.179	18.861	18.489	17.665	45.458	135.578
Yapak	Ton	6.714	5.402	6.034	8.000	8.000	5.700	39.850
Kömür	Ton	326.622	243.174	404.868	454.310	489.385	543.465	2.461.824
Demir Cevheri	Ton	87.021	67.348	92.000	94.000	109.940	99.343	549.652
Selüloz	Ton	3.740	5.035	764	5.877	2.979	8.256	26.651
Deri	Ton	2.767	2.379	5.079	3.233	2.773	3.475	19.706
Odun	M ³	14.660	218	15.122	15.863	31.145	49.233	106.241
Direk	M ³	---	121.867	183.669	161.312	230.378	147.855	844.981
Hububat ve Bakliyat	Ton	203.398	725.326	816.505	798.239	1.429.268	604.977	4.577.713
Afyon	Ton	234	189	185	133	123	116	980
Pancar	Ton	550.422	556.190	376.386	604.832	561.931	552.431	3.202.192

Kaynak: BCA, 37-10-0/13-0-0

Tablodaki veriler değerlendirildiğinde 1940-1945 yılları arasında en fazla dalgalanmanın hububat ve bakliyat mamulleri alımlarında yaşandığı görülmektedir. Bu durumun gerçekleşmesindeki en önemli sebep ise bahse konu olan dönemde yaşanan dünya savaşıdır. Bununla birlikte harp yılları içinde zor şartlara rağmen birçok yeni üretim tesisleri kuran ve mevcutları ilavelerle genişleterek imalat kapasitelerini artıran Sümerbank, bu yönde önemli başarılarla imza atarak ülke ekonomisine önemli düzeyde katkıda bulunmuştur. Birçok alanda özellikle 1945 yılında alımların artmasındaki en önemli sebep ise savaşın sona ermesiyle birlikte uluslararası ticaretin açılmasından ileri gelmektedir.

Tablo 3: 1945 Yılı İtibariyle Hammadde, Yarı Mamul ve Mamullerde Teşekküllerin Payı (Lira)

Teşekkül	Hammadde/ Malzeme	%	Yarı Mamul	%	Mamul	%	Toplam	%
Sümerbank	89.593.000	53,36	18.237.000	85,54	67.854.000	20,19	175.684.000	33,45
Etibank	40.548.000	24,15	660.000	3,09	17.885.000	5,32	59.093.000	11,24
Ziraat Bankası	596.000	0,36	6.000	0,03	6.126.000	1,82	6.728.000	1,28
TMO	4.091.000	2,44	---	---	154.335.000	45,91	158.000	30,15
D.Z.İ.	1.370.000	0,82	---	---	2.597.000	0,77	3.967.000	0,76
Şeker Fabrikaları	25.333.000	15,09	1.930.000	9,05	86.003.000	25,59	113.266.000	21,56
Malatya Bez Fabrikası	6.334.000	3,77	488.000	2,29	1.350.000	0,40	8.172.000	1,56
Yerli Malları Fabrikası	21.000	0,01	---	---	---	---	21.000	---
Toplam	167.886.000	100	21.321.000	100	336.150.000	100	525.357.000	100

Kaynak: BCA, 37-10-0/13-0-0

İDT içinde Sümerbank en büyük faaliyet hacmine sahiptir. Bahse konu olan dönemde ağır sanayi ikinci planda yer alırken özellikle dokuma sanayi ilk sırada yer almaktadır. Bu durumun meydana gelmesinde Türkiye'nin coğrafî konumundan kaynaklanan iklim şartları, sanayi alt yapısı, dönemin koşulları, nitelikli iş gücü gibi etkenler önemli yere sahiptir. Özellikle savaş döneminde

Sümerbank'ın ordunun ihtiyaçlarını karşılaması gibi temel gereksinimler bu durumun gerçekleşmesinde önemli paya sahiptir. Türkiye, her ne kadar savaşa doğrudan dahil olmasa bile savaşın etkisi bu tablonun oluşmasında önemli bir yere sahiptir.

Tablo 4: 1940-1945 Yılları Arası İDT Üretim Faaliyetleri

Ürün Çeşidi	Ölçü	1940	1941	1942	1943	1944	1945	Toplam
Maden Kömürü	Ton	3.019	3.020	2.520	3.162	3.554	3.719	18.984
Linyit	Ton	149	177	266	420	595	589	2.196
Şeker	Ton	89	87	57	86	90	90	499
Pamuk İpliği	Kg.	13.156	12.547	12.303	13.116	14.177	15.434	80.783
Yün İpliği	Kg.	3.773	3.798	3.626	3.474	3.450	3.755	21.876
Pamuklu Dokuma	m.	53.514	53.753	53.530	56.952	68.411	73.095	359.255
Yünlü Dokuma	m.	3.470	3.414	3.473	3.424	4.242	5.045	23.068
Kâğıt	Ton	10	10	10	12	13	16	71
Ham Demir	Ton	81	86	65	55	70	70	427
Çelik	Ton	37	33	50	43	61	63	287
28'lik Sac Üretimi	Ton	12	39	33	41	51	51	227
Boru	Ton	3	5	5	6	8	4	31
Kükürt (Bağ ve Saf)	Ton	3	2	2	3	3	4	17
Krom Cevheri	Ton	92	64	51	80	95	83	465
Bakır (Blister ve Rafine)	Ton	9	10	8	10	11	10	58

Kaynak: BCA, 37-10-0-0/13-0-0

Verilerden anlaşılacağı üzere savaş yıllarının ağır şartlarına rağmen, altı senelik süre zarfında yün ipliği ve şeker üretiminde fazla değişkenlik olmazken, kükürt üretimi %10, bakır %12, pamuk ipliği %17, kömür %23, pamuklu dokuma %37, yünlü dokuma %45, boru %56, kâğıt %65, çelik %70, linyit %294, 28'lik sac üretimi %312 oranında artmıştır. Ham demir üretimi 1943 yılında %32 oranında düşmüş ve sonraki yıllarda ise tekrar yükselişe geçmiştir. 1945 yılında ulaşılan seviye 1940 yılı üretiminin %86 oranına tekabül etmektedir. Krom üretiminin %10 oranında düşmesi ise üretimin satış ve nakil imkânlarına göre ayarlanamamasından kaynaklanmaktadır.

İDT'lerin 1940-1945 yılları arasında 6 senelik üretim tutarları ise kıymet bakımından sırasıyla şöyledir: 1940 yılında 85.202.000, 1941 yılında 115.892.000, 1942 yılında 171.268.000, 1943 yılında 275.789.000, 1944 yılında 335.242.000, 1945 yılında ise 360.443.000 lira olarak gerçekleşmiştir. Üretim tutarları her geçen yıl düzenli olarak gelişme kaydetmiştir. Bu durum İkinci Dünya Savaşı'nın baskısı altında geçen 1940-1945 yıllarının bütün güçlüklerle rağmen Türkiye'de üretim gücünün önemli denebilecek bir oranda arttığına kanıt olarak gösterilebilir. Yıllık üretim değerini hem imalât miktarı hem de maliyetler doğrudan etkilediği için üretim oranı farklılık göstermektedir. Bundan dolayı üretim miktarlarında meydana gelen artış ve azalışlar, maliyetlerde lehe ve aleyhe sebep olan değişikliklerden ötürü üretim miktarındaki artış ve azalışlara paralel olarak gelişmemiştir. Diğer taraftan ülke ekonomisi bütün alanlarda toplu olarak ele alınarak tarım, sanayi, maden, enerji ve ulaştırma konularını kapsayan genel bir iktisadi planının hazırlanması ülke ekonomisi için faydalı görülmektedir (BCA, 37-10-0-0/13-0-0).

Tablo 5: 1940-1945 Yılları Arası İDT Üretim Değerleri (Lira)

Ürün Çeşidi	1940	1941	1942	1943	1944	1945	Toplam
Maden Kömürü	5.984.000	19.147.000	24.197.000	41.074.000	51.854.000	63.085.000	205.341.000
Linyit	811.000	1.043.000	1.974.000	5.115.000	7.689.000	7.290.000	23.922.000
Şeker	16.177.000	19.000.000	34.639.000	67.364.000	67.847.000	60.867.000	265.894.000
Pamuk İpliği	9.735.000	11.635.000	15.400.000	20.535.000	28.185.000	32.961.000	118.451.000
Yün İpliği	8.114.000	8.826.000	11.569.000	16.872.000	19.061.000	20.215.000	84.657.000
Pamuklu Dokuma	11.869.000	14.565.000	20.701.000	31.569.000	42.875.000	41.248.000	162.827.000
Yünlü Dokuma	6.508.000	7.425.000	9.659.000	18.281.000	17.740.000	27.154.000	86.767.000
Kâğıt	2.077.000	2.455.000	3.072.000	4.890.000	8.112.000	11.002.000	31.608.000
Ham Demir	3.627.000	4.278.000	4.950.000	6.545.000	7.940.000	7.709.000	35.049.000
Çelik	2.512.000	2.708.000	5.667.000	6.587.000	8.938.000	10.004.000	36.416.000
28'lik Sac Üretimi	1.638.000	4.532.000	6.653.000	10.017.000	11.915.000	12.252.000	47.007.000
Boru	570.000	896.000	1.001.000	1.713.000	2.366.000	1.704.000	8.250.000
Kükürt	223.000	299.000	459.000	880.000	961.000	957.000	3.779.000
Krom	902.000	653.000	792.000	1.403.000	2.237.000	1.613.000	7.600.000

Bakır	2.908.000	2.840.000	3.008.000	4.382.000	5.573.000	4.623.000	23.334.000
Muhtelif Ürün	11.547.000	15.590.000	27.527.000	38.561.000	51.949.000	60.811.000	205.985.000
Toplam	85.202.000	115.892.000	171.268.000	275.788.000	335.242.000	363.495.000	1.346.977.000

Kaynak: BCA, 37-10-0-0/13-0-0

Üretim kıymetlerinin önem itibari ile maden kömürü, şeker, pamuklu dokuma, pamuk ipliği, yünlü dokuma, yün ipliği gibi temel ihtiyaçlar oluşturmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere üretim kıymetlerinin seyri, miktarlara ve maliyetlere bağlı olduğu ve miktarlar artmadığı için üretim miktarlarındaki önemli artış kaydedilememiştir. Bunun en önemli sebebi ise fiyat artışından kaynaklanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte uluslararası ticaretin yeniden hareketlenmesi rekabetin artışına sebep olduğu için fiyatlar değişkenlik göstermiştir. Bu durum Türkiye ekonomisine katkı sağlamıştır (BCA, 37-10-0-0/13-0-0).

YDK denetçileri, harp ekonomisinden sulh ekonomisine geçilen bu dönemde devlet sanayi ve maden işletmeleri üretimlerinin kalitesine önem verilmesine dikkat çekmiştir (BCA, 30-1-0-0/11-67-4). Şöyle ki harp ekonomisinin baskın olduğu 1940-1945 yılları arasında kısmen tesisatı yıpranmış bulunanlardan bir takım ham ve yardımcı maddeler ile işletme malzemesinin tedarikinde maruz kalınan zorluklardan ve özellikle birçok maddelere olan ihtiyaç oranında her şeyden önce üretim hacminin yüksek tutulmasından, kısmen de piyasanın kalite düşüklüğüne bakmadan her türlü mamulâtı büyük bir istekle karşılamasından doğan kayıtsızlıktan dolayı mamullerin kalitesine gerekli önem verilmemiştir. Bununla birlikte İDT tarafından imal edilen ürünlerden yüksek kaliteye sahip olanlar, kullanma zamanlarıyla eş değerdir. Bundan dolayı düşük kaliteli ürünlerin daha kısa ömürlü olduğuna dikkat çekilerek kalitenin önemi üzerinde durulmaktadır (BCA, 37-10-0-0/13-0-0).

Tablo 6: 1940-1945 Yılları Arasında İDT Sermaye Tahsisi ve Plasman Faaliyetleri (000. TL)

Yıllar	Müesseseler	Murakabeli İştirakler	Teşebbüsler	Bitmemiş Tesisler	İç Plasman Toplamı	Dış Finansman	Genel Toplam
1940 Yılı Sermaye Tahsisi=	87.665	23.353	218	---	111.237	6.519	117.756
Kredi =	17.569	12.198	14	14.681	44.462	132.156	176.618
Toplam=	105.234	35.551	232	14.681	155.699	138.675	294.374
1941 Yılı Sermaye Tahsisi=	87.017	22.735	218	---	109.970	7.242	117.212
Kredi=	33.843	12.627	---	22.819	69.290	181.681	251.971
Toplam=	120.860	35.362	218	22.819	179.260	188.923	369.183
1942 Yılı Sermaye Tahsisi=	90.042	22.624	111	---	112.778	6.653	119.431
Kredi=	65.720	9.852	---	26.384	101.955	256.826	358.782
Toplam=	155.762	32.476	111	26.384	214.733	263.479	478.213
1943 Yılı Sermaye Tahsisi=	103.730	22.839	111	---	126.680	6.671	133.351
Kredi=	100.787	12.564	---	27.300	135.172	299.903	435.075
Toplam=	204.517	35.403	111	27.300	261.852	306.574	568.426
1944 Yılı Sermaye Tahsisi=	150.355	24.030	100	---	174.485	7.887	182.372
Kredi=	87.677	12.564	59	19.713	119.913	320.407	440.320
Toplam=	237.932	36.594	159	19.713	294.398	328.294	622.692
1945 Yılı Sermaye Tahsisi=	164.550	18.470	200	---	183.220	7.433	190.653
Kredi=	110.299	18.311	64	11.355	140.030	339.749	479.770
Toplam=	274.849	36.781	264	11.355	323.250	347.173	670.423

Kaynak: BCA, 37-10-0-0/13-0-0

Tablodaki veriler değerlendirildiğinde iç finansmanların 1940 yılı genel toplamı içinde %52,90 olan hissesi 1944 yılında %44,91'e düşmüş ve takip eden yıllarda düzenli olarak artarak 1945 yılı sonunda %48,22'ye ulaşmıştır. Sermaye tahsisi yoluyla yapılan finansmanların 1940 yılı genel toplamı içinde %40 olan hissesi 1943 yılı sonuna kadar düzenli olarak düşüş kaydederek %23,46'ya düşmüştür. Bundan sonraki süreçte ise tekrardan yükselişe geçmiş ve 1945 yılı sonunda %28,44'a ulaşmıştır. Sermaye tahsisi yoluyla yapılan finansmanların 1940 yılı iç finansmanları toplamı içindeki %71,44 oranı düzenli olarak düşmüş ve 1945 yılı sonunda %56,68'e inmiştir. Buna nazaran İDT iç finansmana uygun olan kaynaklarının diğer kaynaklardan daha düşük bir hızda arttığı görülmektedir. Öte yandan sermaye tahsisi yoluyla yapılan finansmanların düzenli olarak düşmesi de esas itibariyle büyük kısmının kredi yoluyla yapılan Ziraat Bankası finansmanlarının her yıl artmasından ileri

gelmektedir. Sonuç olarak i finansmanlar toplamından sermaye tahsisi yoluyla yapılan finansmanlar hissesinin düşme sebebi mütedavil kıymetler finansmanı için artmış bulunan ihtiyaçların kendi kaynaklarından karşılanamamasına ve bundan dolayı bu ihtiyaçların daha ziyade yabancı kaynaklardan tedarik olunan tutarın kredi yoluyla teşekküllere bağlı müesseselere aktarılmasından ileri gelmektedir (BCA, 37-10-0-0/13-0-0).

Tablo 7: 1945 Yılı İDT Finansman Toplamı, Sermaye Tahsisi ve Kredileri

İDT	Sermaye Tahsisi	Kredi	Toplam
Sümerbank	126.416.000	52.007.000	178.423.000
Etibank	46.500.000	67.852.000	114.352.000
T.C. Ziraat Bankası	9.701.000	17.840.000	27.541.000
Toprak Mahsulleri Ofisi	53.000	---	53.000
Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu	550.000	2.331.000	2.881.000
Genel Toplam	183.220.000	140.030.000	323.250.000

Kaynak: BCA, 37-10-0-0/13-0-0

İ finansmanların tamamına yakını üretim grubunda olan İDT'ye aittir. 1945 yılı sonunda sermaye tahsisi yoluyla yapılan finansmanlardan 183 milyon liralık tutardan %68,99 oran ile Sümerbank, %25,37 oran ile de Etibank hisse almaktadır. Buna karşılık kredi yoluyla yapılan finansmanlara ait 140 milyon lirada %48,45 oranında Etibank hissesi bulunurken, %37,15 oranında ise Sümerbank hissesi bulunmaktadır. Etibank ve Sümerbank hisselerinin finansman türüne göre farklılık göstermesinde; teşekküllere ait öz kaynaklar toplamını oluşturan 491 milyon lira içerisinde Sümerbank'ın %42,48 hissesine karşılık Etibank'ın %17,07 oran ile iştirak etmesi etkili olmuştur (BCA, 37-10-0-0/13-0-0).

Harp yıllarının sebep olduğu imkânlarla sermaye tahsisi yoluyla yapılan finansmanların %85'i müesseselere tahsis edilmiştir. Böylece 1940 yılında müesseselere sermaye tahsis ve kredi yoluyla temin olunan 105 milyon liraya karşılık 1945 yılı sonunda 275 milyon lira yatırılmıştır. Sermaye tahsisi yoluyla yapılan finansmanlarda 1940 yılı iç finansman toplamı içinde %83,30 tutan hisse 1945 yılına kadar sürekli olarak düşüş kaydetmiş ve 1945 yılı sonunda %59,87'ye inmiştir (BCA, 37-10-0-0/13-0-0).

Tablo 8: 1940-1945 Yılları Arası İDT Satış Tutarı (000 TL)

İDT	1940	1941	1942	1943	1944	1945	Genel Toplam
Sümerbank	59.640	103.285	151.091	297.453	435.324	482.411	1.529.204
Etibank	13.923	24.863	39.119	71.147	74.224	72.369	295.645
Devlet Ziraat İşletmeleri	1.009	1.168	2.986	3.545	2.663	7.598	18.969
Toprak Mahsulleri Ofisi	24.531	74.499	135.568	261.043	318.286	397.169	1.211.096
Malatya Bez Fabrikası	6.349	7.778	12.074	19.719	29.620	27.354	102.894
Şeker Fabrikaları	30.769	42.745	63.521	76.078	123.958	126.538	463.609
Ziraat Bankası Pamuk Müessesesi	122	242	810	829	2.474	1.497	5.974
Yerli Mallar Müessesesi	2.184	8.791	2.781	10.604	---	6.411	27.990
Genel Toplam	138.527	263.371	407.950	740.418	986.549	1.121.347	3.658.162

Kaynak: BCA, 37-10-0-0/13-0-0

Açıkça görüleceği üzere İkinci Dünya Savaşı'nın seyri Türkiye'deki faaliyetleri doğrudan etkilemiştir. Savaş yıllarının sonlarına doğru İDT faaliyetlerinde bariz bir iyileşme söz konusudur. Savaşın başlangıcı ile bitiş yılları arasında Türkiye'deki İDT faaliyetlerinde yaklaşık olarak %90 oranında ciddi bir artış yaşanmıştır. Bu şekilde umumi faaliyetlerin korunması açısından önemli faydalar sağlandığı görülmektedir. Harp ekonomisinden barış ekonomisine geçilirken faaliyetlerde önemli iyileşmeler kaydedilmiştir.

Tablo 9: 1940-1945 Yılları Arası İDT Satış Faaliyetleri

Çeşit	Ölçü Birimi	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Maden Kömürü	Ton	1.875.511	1.766.895	1.622.328	1.863.735	2.079.471	2.593.735
Linyit	Ton	148.000	171.090	271.460	399.609	461.659	444.101
Pamuk İpliği	Ton	3.542	3.615	3.224	3.439	3.250	3.113
Yün İpliği	Ton	601	613	178	567	579	695
Kağıt	Ton	10.488	8.723	8.231	10.718	12.548	11.386

Ham Demir	Ton	87.293	66.027	93.453	97.602	107.722	101.567
Çelik	Ton	---	---	2.906	1.412	133	10
Hadde	Ton	6.928	26.765	20.089	36.968	38.710	48.736
Boru	Ton	1.195	3.152	4.083	4.084	3.918	3.570
Kükürt	Ton	4.969	3.931	4.596	2.903	4.632	3.690
Krom	Ton	90.865	63.972	58.605	12.603	106.716	40.140
Bakır	Ton	6.746	2.578	6.912	12.790	4.220	6.389
Şeker	Ton	91.139	98.558	62.054	39.977	73.519	85.415
Deri	Ton	298	39	74	167	338	462
Afyon	Ton	339	199	121	177	88	162
Hububat ve Bakliyat	Ton	354.309	738.446	642.504	883.743	1.103.368	1.333.683
Pamuklu Dokuma	Metre	54.982.000	53.782.000	58.495.000	51.943.000	68.341.000	80.728.485
Yünlü Dokuma	Metre	2.467.000	2.279.000	2.827.000	2.675.000	3.116.156	4.100.588
Yünlü Dokuma	Adet	424.192	244.656	192.001	367.117	149.091	244.365
Kundura	Çift	872.518	765.726	1.172.542	1.022.983	939.676	846.308

Kaynak: BCA, 37-10-0/13-0-0

İDT üretim faaliyetlerinden olan maden kömürü, şeker, hububat ve bakliyat, mensucat maddeleri satışlarında önemli oranda artış kaydedilirken buna karşılık çelik, krom, pamuk ipliği gibi maddelerin satışlarında azalma meydana gelmiştir. Ürün çeşitlerinin önemli bir kısmında üretim miktarları aynı doğrultuda devam ederken bazılarında ise çok fazla iniş-çıkış yaşanmıştır.

Tablo 10: 1940-1945 Yılları Arası İDT İşletme Faaliyetleri Neticesi (000 TL)

Faaliyetler	1940	1941	1942	1943	1944	1945	Toplam
Satış Hasılatı	138.532	263.376	407.956	740.424	986.556	996.889	3.533.733
Satılan Ürünlerin Maliyeti	99.328	199.577	289.508	539.710	750.916	772.075	2.651.114
Satış Vergileri	21.854	35.981	67.690	91.468	143.600	131.911	492.504
Satış Masrafları	3.636	3.863	4.646	6.361	6.264	30.318	55.088
Toplam	124.828	239.421	361.844	637.539	900.780	934.304	3.198.706
Satış Neticesi	13.714	25.955	46.112	102.885	85.776	62.585	337.027
Ödenen Faizler	5.879	6.930	12.152	19.390	24.033	25.594	93.978
Muhtelif Zararlar	10.819	16.174	35.130	36.747	67.336	59.234	225.440
Toplam	16.918	23.104	47.282	56.137	91.369	84.828	319.418
Gayri Safi Kâr ve Zarar	-2.984	+2.851	-1.170	+46.748	-5.593	-22.243	17.609
Alınan Faizler	9.227	11.663	15.723	19.346	21.826	23.286	101.071
Muhtelif Kârlar	8.893	12.321	17.110	24.865	51.793	36.896	151.878
Toplam	18.120	23.984	32.833	44.211	73.619	60.182	252.949
İşletme Nihai Neticesi	15.136	26.835	31.663	90.959	68.026	37.939	270.558

Kaynak: BCA, 37-10-0/13-0-0

İDT faaliyetleri ve elde edilen neticeler değerlendirildiğinde 1940-1945 yılları arasında kayda değer ilerlemeler gerçekleşmiştir. Dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu verdiği demeçte İDT'lerin 1945 yılı sonunda fiilen kullandıkları sermayenin 15 milyar lirayı aştığını ve 1941 yılından 1945 yılı sonuna kadar olan faaliyetlerin Türkiye ekonomisi içinde önemli yere sahip olduğunu dile getirmiştir (Akşam Gazetesi, 19 Kasım 1946: 2). Özellikle savaş döneminin de sona ermesiyle birlikte bundan sonraki süreçte İDT faaliyetlerinde de önemli artışlar gerçekleşmiştir.

1945 yılında İDT topluluğunu oluşturan 9 teşekkül, 19 müessese, 15 teşebbüs, 450 şube ve büro, 49 kombina ve fabrika, 10 maden işletmesi bulunmaktadır. Bunlar 501 milyon lira değerinde alım yapmış, 363 milyon liralık üretim gerçekleştirmiş, 997 milyon liralık satış gerçekleştirmiş ve bu satışlardan 194 milyon lira gayri safi satış kârı elde etmiş, 23 milyon liralık faiz almış, 37 milyon liralık çeşitli gelir sağlamıştır. 255 milyon liralık gayri safi toplam kârdan 132 milyon liralık satış vergisi ve resimleri, 25 milyon liralık faiz ödemiş ve 53 milyon liralık çeşitli giderleri karşıladıktan sonra 19 milyon liralık tedbir mahiyetinde türlü giderlerini karşıladıktan sonra netice itibarıyla 25 milyon liralık safi kâr elde etmiştir (BCA, 37-10-0/13-0-0).

1940-1945 yılları arasındaki dönemde İDT olarak faaliyetlerde bulunan Sümerbank, Etibank ve Ziraat Bankası faaliyetleri hakkında öz bilgiler verilerek bu kurumların Türkiye açısından önemine değinmek konunun anlaşılması açısından faydalı olacağı düşünülmektedir. Sümerbank mamulleri Maliye (Ekonomi) Bakanlığı tarafından 1945 yılı nüfus sayımı dikkate alınarak halkın ihtiyaçlarına

sunulmuştur. Tahsis edilen pamuklu dokuma miktarı üç aylık bir dönem için 110.118.000 metre olarak tespit edilmiştir. Bu ürünler valiler aracılığıyla toptan fiyatına halka ulaştırılmıştır. Yine 1945 yılında sunu ipek ihtiyacının da 900.000 kg olduğu tahmin edilmektedir. Bu ürünün de %35 oranında ki büyük kesimi Sümerbank tarafından karşılanmıştır (BCA, 37-10-0-0/46-0-0).

1940 yılında Türkiye'nin 1.000.000 askeri olmak üzere toplamda 7.000.000 ayakkabı ihtiyacı bulunmaktadır. Bunun 628.000 askeri olmak üzere 770.000 çift ayakkabı Sümerbank tarafından karşılanmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı kapsamında askerin bot ihtiyacı Sümerbank'tan temin edilmiştir. Yine bu dönemde ülke çimento ihtiyacının 450.000 ton olduğu tahmin edilmektedir. Bu ihtiyacın 121.000 tonu Sümerbank tarafından temin edilmiştir. Demir ve türevlerinde Türkiye'nin ihtiyacı yaklaşık olarak 331.000 tondur. Bunun yaklaşık %35 oranındaki 110.000 tonu adı geçen İDT tarafından karşılanmıştır. Yine yaklaşık 35.000 ton olarak tahmin edilen karton ihtiyacının yarıdan fazlası olan 18.600 tonu Sümerbank tarafından karşılanmıştır (BCA, 37-10-0-0/46-0-0). Bahse konu olan kurumlar ülkede sosyal anlamda da önemli görevleri yerine getirmiştir. şöyle ki Sümerbank 1940 yılında yaklaşık olarak 20.000 kişiyi istihdam etmiştir. Adı geçen banka 1944 yılında 2,4 milyar liralık kapsamlı iş hacmini 31.073 personel ile yürütmüştür (BCA, 37-10-0-0/31-0-0).

Bir diğer önemli İDT olan Etibank da Türkiye'nin sanayi alanında önemli bir lokomotifi olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'na, teknik ve mamul madde darlığına rağmen 1940 yılında belli başlı madenlerde üretim artmış hem nakil hem de dağıtım faaliyetlerinde gelişmeler kaydedilmiştir. şöyle ki 1940 yılı sonunda Türkiye'de üretilen 3.019.458 ton taşkömürünün %33,98'ini, 134.705 ton demir cevherinin tamamını, 219.575 ton linyit kömürünün %54,56'sını, 8.531 ton bakırın tamamını, 182.327 ton krom cevherinin %50'sini, 68.818 torba kükürdün 34.409 torbası Etibank tarafından temin edilmiştir. Sayısal verilerden de anlaşılacağı üzere başlıca madenlerin üretiminde Etibank ortalama olarak asgari %50 oranında önemli bir paya sahiptir. Bu duruma göre göre Etibank, Türkiye'de her türlü sinai faaliyetlerin temelini teşkil etmektedir (BCA, 37-10-0-0/9-0-0).

Etibank, kömür üretimini 10 yılda 2,3 milyon tondan 3,7 milyon tona, linyit üretimini 110 bin tondan 800 bin tona, blister bakır üretimini de 400 tondan 11 bin tona çıkartmıştır (Uçar, 2023: 81). 1945 yılında Etibank bünyesi altında 16 elektrik santrali faaliyetlerini sürdürmüştür. Yine 1945 yılında 3.718.772 ton taş kömürünün tamamı, 146.716 ton krom cevherinin %57'si, 725.465 ton linyitin %81'i, 125.708 ton demir cevherinin tamamı, 4.154 ton kükürdün %91'i, 9.847 ton blister bakırın tamamı Etibank tarafından üretilmiştir. Toplamda 74.800.000 lira değerinde maden cevheri, yakıt maddesi ve mamul madde üretilmiştir (BCA, 37-10-0-0/37-0-0). Bu faaliyetler hem miktar hem de kıymet itibariyle Türkiye sanayisi için önemli bir yere sahiptir.

Özellikle tarım alanında Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu ülke tarımın makineleşmesi açısından önemli faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Kurum 1945 yılında 7.288 adet döner kulaklı pulluk, 5.009 adet Ankara tipi pulluk, 2.525 adet iki bölmeli pulluk, 1.586 adet tek kollu pulluk, 50 adet orak makinesi, 20.600 adet uç demiri, 10 adet yem kırma makinesi, 3.031 adet kereste biçme makinesi, 2.316 adet römork, 869 adet kereste kurutma makinesi, 700 adet pulluk, 53 adet tınaz makinesi, dolaplı Rus sistemi orak makineleri imal edilmiştir. Bunlarla birlikte 104.174 adet ham parmak, 610 adet linyit köy ocağı, 15 adet kamyon karoseri, 4.389 adet bağlantı demiri, 204 adet poyra bıçağı, 96 adet masa, 100 adet işçi soyunma dolabı, 300 adet sandalye, 60 adet pencere, 100 adet koltuk üretilmiştir (BCA, 37-10-0-0/39-0-0).

Son olarak Ziraat Bankası hakkında da öz bilgiler verilmesi faydalı olacaktır. Ziraat Bankası zirai krediler sahasında, kooperatifçilik hareketlerinde ve bankacılık faaliyetlerinde Türkiye'nin genel iktisadi durumunda önemli bir konuma sahiptir. 1940 yılında Ziraat Bankası bankacılık faaliyetlerinde yaptığı 6,5 milyar lirayı açan bir iş hacmiyle Türkiye'de faaliyet gösteren diğer bankalara kıyasla bu alanda ilk sırada yer almaktadır. Dönemin savaş ekonomisine rağmen faaliyetlerini artırma başarısı göstermiştir. şöyle ki 1939 yılında genel mevduatı 98 milyon lira iken 1940 yılında 116,7 milyon liraya ulaşmıştır. Sadece bu alanda yaşanan artış yaklaşık %20 gibi öneme sahiptir. Türkiye'de faaliyet gösteren yerli ve yabancı bankaların 1940 yılında mevduat toplamaları 335 milyon liradır (BCA, 37-10-0-0/10-0-0). Bu tutar dikkate alındığı takdirde Ziraat Bankası'nın ülke mevduatı için önemi kendiliğinden anlaşılacaktır. Çalışmada öncelikle bahse konu olan İDT'lerin ekonomik durumu

hakkında bilgi verilmektedir. Konunun kapsam ve sınırlılıklarından dolayı kurumların üretim faaliyetleri ikinci planda kalmaktadır.

4. SONUÇ

20. yüzyılın başlarında meydana gelen dünya savaşları, birçok ülkede siyasal ve toplumsal sonuçlarının yanı sıra çok önemli ekonomik sonuçlara da sebep olmuştur. Savaşın yol açtığı sonuçlar devletlerin bütçelerini altüst etmiş, ekonomilerini olumsuz etkilemiştir. Savaşların doğal sonucu olarak ülkeler yaralarını sarmak, mali ve ekonomik sorunlarını çözüme kavuşturmak, halkın refah seviyesini artırmak amacıyla ekonomiye sık sık müdahil olmak zorunda kalmışlardır. Ele alınan dönemde devletin ekonomiye en yoğun müdahalesi ise doğrudan işletmecilik faaliyetlerinde bulunmak şeklinde ortaya çıkmıştır. Kamu yönetimlerinin neredeyse her alanda teşebbüsler aracılığıyla işletmecilik faaliyetlerini gerçekleştirmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu durum pek çok ülkede kamu sektörünün planlı ve sürekli bir şekilde genişlemesine katkı sağlamıştır. Türkiye’de, dünyadaki gelişmelere paralel olarak kamu sektörünün ekonomide aktif bir rol almasına yol açan bu gelişmelerin dışında kalamamıştır.

Türkiye’de devlet iktisadi sahada bir işletmeci rolüyle girişimde bulunmuştur. Bankacılık, sanayi ve ticaret alanlarında faaliyetleri yürütmek için kurulan İDT’lerin ülkeye önemli katkıları olmuştur. İDT genellikle ekonomik ve mali kaygılarla kurulmakla birlikte bazen de siyasal ve sosyal sebeplerin etkisiyle oluşturulmaktadırlar. Devletçilik politikasının bir gereği olarak kurulan bu yapılar, özel sektörün gelişmemesi ve yetersizliği karşısında devletin ekonomi alanında etkin bir rol alması sonucunda oluşturulmuştur. Stratejik, ekonomik, sosyal vb. nedenlerle oluşturulan İDT, kuruluş amaçlarına uygun faaliyetleri gerçekleştirmiş ve Türkiye ekonomisinde önemli bir yer edinmiştir. İDT’ler ekonomik ve toplumsal kalkınma ile birlikte gelişimin de öncüleri olmuşlardır. Bahse konu olan kuruluşlar her geçen gün zor şartlar altında faaliyet göstermişlerdir. Bununla birlikte dönemin ağır şartlarına rağmen oluşturduğu istihdam alanıyla sosyal bir görevi de yerine getiren İDT, başta Devletçilik olmak üzere Halkçılık ilkelerinin de etkin bir şekilde uygulanmasında önemli bir rol oynamışlardır.

İktisadi hayatın önemli bir parçası olan İDT’ler, kalkınma dönemindeki Türkiye ekonomisine olumlu ve yapıcı bir etki ile katkıda bulunarak özellikle kalkınmaya ve teknolojik ilerlemeye rehberlik etmişlerdir. İDT aracılığıyla devlet müdahalesinin sınırlarını ekonominin potansiyeline uygun kalkınma hedefleri, kamu yararı ve özel teşebbüsün yetenek ve ilgi derecesi belirlemiştir. Teşekküllerden her biri kendi alanlarında ortaya koydukları önemli örneklerle modern teknolojinin halka ulaşmasına aracı olmuşlardır. Bahse konu olan kurumlar halkın teknoloji bakımından donatılmasında, halkın üretimde kalite, miktar ve maliyet açısından elverişli seviyelere çıkmasına önemli ve faydalı tesirleri olmuştur. Böylece ülke ekonomisinde ekonomik ve sosyal kalkınmada önemli hizmetler gerçekleştirilmiştir.

Türkiye’de 1930’lu yıllardan itibaren iktisat politikaları temelde İDT üzerinden uygulamaya konulmuştur. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında kurulan ve gerek sosyo-kültürel gerekse politik açıdan Türkiye için önemli çalışmaları olan İDT’lerin asıl tesiri ülke ekonomisi üzerinedir. Şöyle ki bu yapılar Türkiye’nin sanayileşmesi sürecinde sermaye birikimi sağlanması hususunda öncü kabul edilmektedir. İthalat ürünlerinin ülke içerisinde üretilmesi hem dış ticaret bilançosuna pozitif etki yaratmış hem de istihdama etkisinden dolayı ülke ekonomisine önemli katkılar sağlamıştır. Yine İDT’lerin bir diğer önemli özelliği ise teknoloji hamlesinin gerçekleştirilmesidir. Esasında İDT’ler, kapitalist piyasa ekonomisinin sebep olduğu olumsuzluklarda ülkenin sanayileşmesi açısından en önemli araç işlevini yerine getirmiştir. Sınırlı kaynakların kullanılmasında etkin bir rol olarak rasyonel uygulamalar hayata geçirilmiştir.

İDT’ler özellikle madencilik, demir-çelik, bankacılık, tarım, tekstil, ulaştırma ve haberleşme hizmetleri üretiminde tekel ya da hâkim konumunda olmuştur. Bu durum bahse konu olan alanların hızlı bir şekilde gelişmesine katkı sağlamıştır. Genel itibariyle İDT’lerin Türk ekonomisine katkılarını iki yönden ele almak mümkündür. Bunlardan ilki yukarıda da detaylı şekilde ele alınan sayısal boyutlarıdır. İkinci ise sayılarla ifade edilemeyen ve yarattıkları katma değer, istihdam, üretim, yatırım ve hazine faaliyetleri ile Türkiye ekonomisinde lokomotif güç olarak kalkınmanın temelini oluşturmuşlardır.

Bütün bunlarla birlikte İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Türkiye her ne kadar savaşa dahil olmasa da yurt genelinde deyim yerinde ise yarı seferberlik ilan etmiş, nüfusunun en üretken kesimini silah altına almıştır. Böylece kamu kaynaklarının büyük bir dilimi savunma harcamalarına tahsis edilmiştir. Ordunun beslenmesi ve donatılmasının doğal sonucu olarak da ekonomiye büyük bir yük binmiştir. Savaş ortamında devletin giderleri artarken gelirlerinde de önemli bir düşük kaydedilmiştir. Bu durum doğal olarak kamu kaynaklı İDT'lerin üretimini de etkilemiştir. Dolayısıyla İDT'lerin 1940-1945 yılları arasında ki faaliyetlerinin artış hızında bir önceki döneme göre bir yavaşlama olmuştur.

Etik Beyan: *Bu alışmada "Etik Kurul" izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.*

Ethics Statement: *In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used*

KAYNAKÇA

1- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Belgeleri

BCA, 490-1-0-0/1456-40-5

BCA, 490-1-0-0/226-894-1

BCA, 30-1-0-0/11-67-4

BCA 30-1-0-0/16-90-2

BCA, 30-18-1-2/84-85-15

BCA, 30-18-1-2/97-120-15

BCA, 30-18-1-2/102-47-13

BCA, 30-10-0-0/166-157-1

BCA, 30-18-1-2/83-37-11

BCA, 30-1-0-0/16-90-2

BCA, 37-10-0-0/9-0-0

BCA, 37-10-0-0/10-0-0

BCA, 37-10-0-0/12-0-0

BCA, 37-10-0-0/13-0-0

BCA, 37-10-0-0/31-0-0

BCA, 37-10-0-0/37-0-0

BCA, 37-10-0-0/46-0-0

2- Resmî ve Süreli Yayınlar (Gazeteler)

T.C. Resmî Gazete, 4 Temmuz 1938, S. 3950.

T.C. Resmî Gazete, 22 Ekim 1983, S. 18199.

(1931), "Üçüncü Sualimiz Devletçilik", *Son Posta Gazetesi*, 26 Ekim.

(1933), "Nasıl Devletçiyiz?", *Milliyet Gazetesi*, 9 Kasım.

(1938), "Devlet Sermayesinin Kontrolü", *Tan Gazetesi*, 11 Mayıs.

(1940), "Devlet Sanayi ve Maadin Teşekkülleri Kanunu Projesi", *Akşam Gazetesi*, 4 Şubat.

(1945), "İktisadi Devlet Teşekkülleri", *Akşam Gazetesi*, 14 Kasım.

(1946), "İktisadi Devlet Teşekkülleri", *Akşam Gazetesi*, 19 Kasım.

(1946), "Peker'in Önemli Bir Konuşması", *Ulus Gazetesi*, 19 Kasım.

(1947), “Devlet İktisadi Teşekkülleri”, *Akşam Gazetesi*, 16 Nisan.

3- Telif ve Tetkik Eserler

- Acar, N. (1989). *Üretim Planlaması Yöntem ve Uygulamaları*, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları.
- Ağaoğlu, A. (1933). *Devlet ve Fert*, Sanayiinefise Matbaası.
- Akalın, G. (1981). *KİT’lerde Etkinlik Sorunları*, Ankara Üniversitesi SBF Yayını.
- Akdoğan, A. (2009). *Kamu Maliyesi*, Gazi Kitabevi.
- Akgüç, Ö. (1991). *Ekonomide Gerçeği Arayış*, Bağlam Yayınları.
- Arslantürk, Y. (2022). “İDT ve KİK Statü Farklılıkları ve Statü Belirlemeye Yardımcı Bir Analiz: TMO Örneği”, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 92-113. <https://doi.org/10.46849/guiibd.1165392>
- Aysan, M. & Özmen, S. (1981). *KİT Dünya’da ve Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri*, Kardeşler Basımevi.
- Baklacioğlu, S. (1976). *Kamu İktisadi Teşebbüsleri*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Baran, T. F. (1990). *Kamu İktisadi Teşebbüsleri Reformu, Batı’da Kamu İktisadi Teşebbüsleri Uygulamaları ve İtalya Örneği, İnceleme ve Araştırmalar*, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Kamu Finansman Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu (1992). *1990 Kamu İktisadi Teşebbüsleri Genel Raporu*, Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Yayınları.
- Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu (1994). *1992 Kamu İktisadi Teşebbüsleri Genel Raporu*, Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Yayınları.
- Bengül, Nejat (1962). “İktisadi Devlet Teşekkülleri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 17 (3), 15-25.
- Boratav, K. (2006). *Türkiye’de Devletçilik*, İmge Kitabevi.
- Buluş, A. (2015). *Türk İktisat Politikasının Tarihi Temelleri*, Çizgi Kitabevi.
- Ceylan, A. & Vergiliel, M. (1989). *Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme*, Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Demir, Ö. (2006). “İç Kontrol Kavram ve Modelleri”, Erkan Karaaslan (Ed.), *5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu Kapsamında Güncel Mali Sorunlar*, Muhasebat Kontrolörleri Derneği Yayınları.
- Dewar, A. D. (1985). “Value For Money Audit; The First 800 Years”, *Public Finance And Accountancy*, 10-12.
- Doğan, K. C. (2015). “Yönetimin Bir Fonksiyonu Olarak Denetim ve Kamu Yönetimindeki Yeri”, *Ombudsman Akademik*, (3), 107-141. <https://doi.org/10.32002/ombudsmanakademik.439673>
- Doğan, Ö. (2020). “Kamu İktisadi Teşebbüslerinde İbra ve Anonim Şirketler Hukukuyla Karşılaştırılması”, *Yasama Dergisi*, (41), 297-315.
- Dura, Y. C. (2006). *Mülkiyet Tartışmaları: Kamu İşletmeleri Verimsiz Mi?*, İleri Yayınları.
- Duran, L. (1967). “İktisadi Devlet Teşekküllerinde Çalışanların Hukuki Durumu ile Sendika ve Grev Hakkı”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 33 (1-2) 34-51.
- Durdu, M. (2017). “Türk İdare Teşkilatında Bağlı Ortaklıklar”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (3), 793-817.
- Eren, A. A. & Şimşek, O. (2022). “Kamu İktisadi Teşebbüslerinin ve Özelleştirmenin Ekonomi Politikası: Türkiye Örneği”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23 (1), 337-361. <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.1013738>
- Eroğlu, H. (1988). “Atatürk ve Devletçilik”, *Bellekten*, 52 (204), 833-848.

- Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2008). *2007 Kamu İşletmeleri Raporu*, Maliye Bakanlığı Yayınları.
- Kalağan, G. (2010). *Türkiye’de 1980 Sonrası Bürokratik Dönüşüm*, Beta Yayınları.
- Karahan, M. (2020). “Türkiye’de Bağımsız Denetim ve Denetim Kültürünün Tarihsel Gelişim Süreci: Karşılaştırılmalı Bir İnceleme”, *Akademik Araştırmalar ve alışmalar Dergisi*, 12 (22), 245-259. <https://doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.714188>
- Kardeş S. S. & Göktepe, H. (2007). “Türk Ticaret Kanunu Tasarısındaki Bağımsız Denetimle İlgili Yeni Düzenlemeler”, *Mali özüm*, (81), 17-44.
- Kepenek, Y. (1993). *Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri (Kit)*, Gerçek Yayınevi.
- Kılıçbay, A. (1994). *Türk Ekonomisi, Modeller, Politikalar, Stratejiler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Korkut, S. (2007). “Parlamentar Denetim Kapsamında Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Denetlenmesi”, *Yasama Dergisi*, (6), 5-48.
- Köseoğlu, M. A (2005). *Kamu İktisadi Teşebbüslerinde Performans Ölçümü*, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları.
- Kuntbay, İ. (1981). *Türkiye’de Kamu İktisadi Teşekküllerinin Yönetimi*, Todie Yayınları.
- Maliye Bakanlığı (1975). *1975 Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve İştirakleri Yıllığı*, Maliye Bakanlığı Yayınları.
- Mardin, ř. (1991). *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları.
- Özdemir, B. (1994). *Türkiye Ekonomisi ve Türk Ulaştırma Sektöründe KİT Sorunsalı* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Özelmas, E. (1955). “İktisadi Devlet Teşekküllerinin Denetimi”, *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi*, (1), 73-82.
- Özmen, S. (1967). *Türkiye’de ve Dünyada İktisadi Devlet Teşekkülleri*, Sevinç Matbaası.
- Pamuk, ř. (2015). *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sağlam, D. (1967). *Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- Sağlam, D. (1980). *Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Yapısı ve Zarar Nedenleri*, Kalite Matbaası.
- Sharkansky, I. (1991). “The Development Of State Audit” *State Audit And Accountability*, State Of Israel Comptroller’s Office.
- Soysal, M. (1957). “Türk İktisadında Devletin Payı ve Rolü”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 12 (3), 26-35.
- Tekeli, İ. & İlkin, S. (1982). *Uygulamaya Geerirken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Tekinsoy, Y. E. (2020). “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye’de Devletçilik Politikaları”, Mustafa Turan (Ed.), *95. Yılında Türkiye Cumhuriyeti’nde Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Hayat (1918-1938)*, C. I., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Uçar, U. (2023). *Bir Denetim Kurumu Olarak Umumi Murakabe Heyeti (1938-1950)* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Varlı, A. (2012). “Kadro Dergisi Üzerinden Bir Deneme: Milli İktisattan Devletçiliğe”, *Öneri Dergisi*, 10 (37), 167-174.
- Vural, T. & Teyyare, E. (2011). “Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Kuruluş Gereççeleri erevesinde Değerlendirilmesi: Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK) alışanları Üzerinde Bir Araştırma”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (13), 69-86.